

ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ ВЕРНАДСЬКИЙ ЯК СТАТИСТИК

У статті у стислій формі характеризується внесок у формування статистичної науки відомого вітчизняного вченого-економіста Івана Васильовича Вернадського.

Ключові слова: предмет статистики, взаємозв'язок політичної економії та статистики, І.В.Вернадський.

Постановка та ступінь вивченості теми. Ім'я Івана Васильовича Вернадського (1821–1884) – видатного представника «київської школи» політичної економії – досить добре відомо. Його життю і науковій діяльності присвячено цілий ряд публікацій [6, 7, 9, 10]. Більшість дослідників звертали увагу на його праці з політичної економії та її історії. У середині ХІХ ст. політична економія і статистика були тісно пов'язані між собою, і навіть університетські кафедри іменувалися кафедрами політичної економії та статистики. Однак внесок І.В.Вернадського у статистичну науку залишається мало вивченим. Навіть у фундаментальній праці М.В.Птухи «Очерки по истории статистики в СССР» І.В.Вернадському приділяється всього кілька рядків [8, с. 74, 77]. Хоча, зважаючи на його науковий доробок, вчений безумовно заслуговує на те, щоб зайняти адекватне місце в історії російської та української статистики.

Мета дослідження – коротко висвітлити основні ідеї І.В.Вернадського про статистику як науку.

Основні результати. Науково-педагогічна діяльність І.В.Вернадського розпочинається з 1849 р., коли він став професором Університету св. Володимира в Києві, а незабаром – професором кафедри політичної економії Московського університету (1850–1856 рр.). У 1856 р. Вернадський переїхав до Петербургу, де почалася його служба як чиновника з особливих доручень при Міністерстві внутрішніх справ. У 1857–1859 рр. він викладав статистику і політичну економію в Головному педагогічному інституті, у 1861–1868 рр. – в Імператорському Олександрівському ліцеї. Протягом 1857–1861 рр. разом зі своєю дружиною М.М.Шигаєвою видавав тижневик «Економічний

показчик» і додаток до нього – журнал «Економіст» (1858–1865 pp.). Саме московсько-петербурзький період у житті вченого став найбільш плідним і в галузі статистики.

Серед наукових праць вченого з питань статистики слід відзначити наступні роботи: «Задачи статистики» (1852) [2], «Исторический очерк статистики» (1855) [3], «Библиографический очерк истории систематической статистики» (1858) [1], а також курси лекцій, прочитані студентам Петербурзького технологічного інституту «Статистика» (1866) [5] і «Лекции промышленной статистики» (1867) [4]. Зазначені твори вченого дають системний і відносно повний огляд теоретичних питань статистики, яка трактується як наука про суспільство. В них наводяться загальне визначення, сучасний (на той час) стан статистичної практики, історія самої науки. У його працях вперше в російській статистичній літературі викладено цілісне й відносно закінчене учення про статистику як науку, що вивчає суспільство. Крім того, він одним з перших вітчизняних вчених чітко висловлювався за визнання статистики точною наукою, подібною до математики.

Стаття І.В.Вернадського «Задачи статистики», опублікована в урядовому «Журнале Министерства народного просвещения» (1852 р.), була реакцією на процеси становлення методології статистичних досліджень. Власне кажучи, вона стала своєрідним закликком до учених стати на прогресивну позицію щодо визначення завдань, предмету і методу статистики.

Кожному з освічених людей відомий термін «статистика», писав І.Вернадський, кожен з них чув і вживав вираз «статистичні дані». Немає майже жодного явища суспільного життя, жодної «зміни в організмі нашому» або жодного руху, що не могли бути предметом статистичного спостереження та дослідження. В результаті статистика проникає усюди, де є суспільне життя. Межі статистики невимірні, як нескінченні потреби людини й обставини, за яких вона існує [2, с. 1]. На думку І.Вернадського, усі визначення статистики можна звести до двох основних: 1) статистика повинна носити суто описовий характер; 2) статистика – теоретична наука. Перший аспект зумовлює трактування статистики як опису держав. Такого підходу дотримувалися представники державознавства (Г.Конринг, А.Модер, А.Ф.Людер та ін.). Однак він не витримував критики з двох причин: 1) він не задовольняв вимогам правильного визначення; 2) не виражав наукового змісту статистики. І.Вернадський наводить численні визначення предмету статистики, запропоновані іноземними вченими, такими як Гесс, Мейзель, Ремер, Фішер, Манерт, і відзначає їх однобічність, що виявляється в трактуванні статистики в дусі державознавства. Лише

визначення М.Шевальє – «статистика – це виклад чистих формул, у яких можуть виражатися різні характери утворення, тобто вона є рахівництво, пристосоване до загальних фактів утворення (цивілізації)» – він вважав найбільш вдалим [2, с. 1]. Але все-таки найкращим І.Вернадський вважав визначення А.Кетле – статистика є наука, що навчає виводити з вихідних кількісних характеристик закони «последования общественных явлений» [2, с. 1]. Викликало у І.Вернадського підтримку і визначення статистики, дане П.Дюфо – статистика є наука про закони, за якими розвиваються суспільні факти.

На думку Вернадського, немає необхідності ділити статистику на дві частини, як це пропонував Г.Кніс. Є лише різні види дослідження: одне надає матеріали, збираючи дані, а інше – виводить з них статистичні закони. Без першого не може існувати друге, але й без другого не може бути зрозумілим предмет першого. Значний протест викликала у І.Вернадського спроба деяких дослідників займатися простим колекціонуванням фактів: «Не одні голі факти, і навіть не їхні взаємні відносини тільки, а їхній взаємний причинний зв'язок, закони, що діють у них, повинна представляти *статистика*» [2, с. 8]. Цього вимагає від неї визначення статистики як науки і до цього повинні прагнути всі сучасні дослідження. «Тільки за умови такого змісту вона перестане бути грою бездіяльного розуму, породженням тривожної цікавості; тільки при ньому вона стає гідною назви науки і свого століття» – підсумовував І.Вернадський [2, с. 8].

Згідно з І.Вернадським статистика є викладенням тих законів, яким підпорядковуються суспільні явища в їхньому розвитку. Причому такий підхід охоплює всі явища, що включаються зазвичай до сфери статистики, і пов'язане це з «урозумінням» законів, за якими здійснюються суспільні явища. «Предметом статистичних досліджень ми поклали суспільство; але суспільство складається з людей: тому людське громадське життя в його широкій багатобразності становить зерно статистичного ведення» [2, с. 10]. На думку І.Вернадського, основним методом статистичного пізнання є середні величини і пропорції. Пізніше, в «Библиографическом очерке истории систематической статистики», характеризуючи взаємозв'язок, що складається між тим напрямком статистики, що він підтримував, й описовою статистикою, вчений писав: «замість мети – пізнання держави на даний момент часу, він ставить іншу – пізнання законів природи, які діють у державі, що її обумовлюють і її створюють. Замість форми предмету він досліджує сам предмет» [1, с. 44]. Приблизно такі ж ідеї висловлював Вернадський і в «Лекциях промышленной статистики» перед студентами Санкт-Петербурзького технологічного інституту: «Наука,

переважно є теорією, що викладає загальні висновки, закони природних явищ. Отже, опис відомих предметів, хоча і є важливим матеріалом для знання і хоча пропоновані ним цифри і можуть дати більш точне уявлення про предмет, і при цьому можуть вести до різного роду розуміння, проте ніяк не пояснення причин і ходу відомих явищ, а в цьому полягає основне завдання всіх наукових досліджень» [4, с. 6].

Значну увагу І.Вернадський приділяв різниці між двома науками: географією і статистикою. Справа в тому, що в середині XIX ст. чіткого розподілу між окремими економічними науками в Росії не склалося, і тому в деяких авторів можна бачити змішування статистики з політичною економією, географією, фінансами. Вернадський стверджував, що географія і статистика розрізняються за предметом (географія має предметом прояв і вплив «законів місцевості», а статистика – «законів суспільства») і за формою. Географія, вивчаючи, переважно, місцевість як незмінну і постійну, займається її описом і «за формою є описовою наукою». У статистики – навпаки – об'єкт постійно змінюється. Відзначав І.Вернадський і необхідність розділяти статистику та історію, причому особливо йому імпонувала фраза А.Шлецера: «статистика є зупинена історія, а історія – безперервна статистика» [2, с. 21] (хоча його ідеї він серйозно заперечував). Найближче, згідно з Вернадським, до статистики наближається філософія історії, оскільки вона, так само як і статистика, шукає загальні правила в історичних даних, намагаючись вловити характер подій.

Значне місце у своїй науковій роботі І.Вернадський приділяв взаємозв'язку політичної економії і статистики. Змішуванням цих двох наук, на його думку, займаються ті вчені, які розглядають політичну економію як «фізіологію суспільства». «Ставлячи, таким чином, науку на ґрунт, зовсім їй не приналежний, вони несамохіть впадали в сумнів, чи не складають обидві науки однієї і тієї ж самої» – підсумовував І.Вернадський [2, с. 25]. Тому багато вчених намагалися максимально зблизити ці науки. Характерним прикладом щодо цього може служити, на думку І.Вернадського, французький економіст Ж.-Б.Сей, який не надавав статистиці статусу справжньої науки. Вітчизняний учений В.С.Порошин так само бачив у статистиці і політичній економії одну науку. Те саме можна спостерігати і в праці І.І.Срезневського «Досвід про предмет і елементи статистики та політичної економії порівняно» (Харків, 1839). За І.Вернадським, статистика близько стоїть до політичної економії, якщо розуміти останню в сенсі науки про добробут, – обидві вони мають предметом суспільство в його різних проявах. Але статистика шукає універсальні закони, що діють у ньому, а теорія добробуту – додаток цих законів до побу-

ту. Тому між статистикою і політичною економією існує така сама різниця, як між теоретичною і прикладною математикою.

Спеціально І.Вернадський зупинявся на виділенні «допоміжних» наук для статистики: «такою, – писав він, – може служити кожна, що досліджує яку б то не було сторону громадського життя, або який-небудь прояв діяльності історичної: отже, всі історичні, політичні, юридичні і камеральні науки; а для методу – науки математичні і природничі» [2, с. 27].

Велике значення вчений надавав розмежуванню науки та практики. У результаті, як суто практичні, можуть бути виділені такі види статистики: військова, пожежна, господарська, розписів, шлюбів тощо. Однак вони виникають лише через змішування статистики з методом або від незнання вимог науки. «Кожна наука, – писав І.Вернадський, – за своєю ідеєю, неодмінно являє єдине ціле, органічне; видів її – строго кажучи – бути не може: тому що новий вид її, як новий організм з організму: є *частини* науки, є різні *напрямки* та *виклади* в науці, але немає видів. Ознака існування останніх, у відомій систематиці, є ознака тільки неповного розвитку форми науки, її дитинства. Статистика, як наука, на жаль, ще не вийшла з такого стану» [2, с. 29]. У результаті, на думку І.Вернадського, можна виділити два види статистики, різні за методикою й обробкою даних: описова або історична (статистика у власному розумінні слова) і математична (політична арифметика, суспільна фізика) – наука в строгому значенні слова. Для появи економічної статистики необхідно зв'язати її з тими відкриттями, що були зроблені в теорії статистики. Тільки в цьому випадку вона зможе стати справжньою наукою.

Посилання І.Вернадського на А.Кетле при визначенні статистичної науки не є випадковим. Вчення про постійні та випадкові причини і висунення статистики як методу пізнання, утвердження середніх як найважливішого прийому статистики, вчення про два роди середніх, визнання визначальної ролі теорії ймовірності – усі ці положення теорії Кетле приймалися І.Вернадським. Учений розмежовував «середні величини» і «середні числа». Середні числа, на його думку, не виражають статистичного закону, що відкривається тільки за допомогою середніх величин, які виявляються за допомогою теорії ймовірності.

Основний висновок. Наукові праці І.Вернадського були останніми значними теоретичними роботами дореформеного часу (XIX ст.), в яких статистика трактувалася як наука про суспільство.

В статье в сжатой форме характеризуется вклад в формирование статистической науки известного отечественного ученого-экономиста Ивана Васильевича Вернадского.

Ключевые слова: предмет статистики, взаимосвязь политической экономики и статистики, И.В.Вернадский.

1. *Вернадский И.* Библиографический очерк истории систематической статистики // *Экономист.* – 1858. – Том 1. – Кн. 1. – Разд. 2.
2. *Вернадский И.* Задачи статистики // *Журнал Министерства народного просвещения.* – 1852. – Ч. 74. – С. 61–91.
3. *Вернадский И.В.* Исторический очерк промышленной статистики. – [Москва, 1855]. – 92 с.
4. *Вернадский И.В.* Лекции промышленной статистики, читанные студентам Технологического института в 1866/7 году. – С.-Петербург, [1867]. – 272 с.
5. [*Вернадский И.В.*] Статистика [Лекции для студентов Технологического института]. – [С.-Петербург.: Изд. А.Шестакова, 1866]. – 160 с.
6. *Горкіна Л.П.* Нариси з історії політичної економії в Україні. – Київ: Наук. думка, 1994. – 244 с.
7. *История русской экономической мысли.* – Том 2. – Ч. 2. – М.: Соцэкгиз, 1960. – 676 с.
8. *Птуха М.В.* Очерки по истории статистики в СССР. – Том 2. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 476 с.
9. *Русские экономисты (XIX – начала XX вв.)* / Ред.-сост. А.А.Зубченко, Л.И.Зайцева. – М.: Ин-т экономики РАН, 1998. – 275 с.
10. *Цаголов Н.А.* Очерки истории русской экономической мысли периода падения крепостного права. – М.: Госполитиздат, 1956. – 464 с.

Одержано 31.07.2008.